

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12-2.07>

Купіна Л.Ф.

к.ю.н.,

*професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Умови ефективності норм трудового права в умовах триваючих соціально-економічних реформ здійснення функцій держави є особливо актуальним з врахуванням пандемії та переходу на дистанційну форму організації робочого часу.

До умов юридичної ефективності норм права він відносить: належну якість законів, інших нормативно-правових актів; ефективно діючий механізм правового регулювання; досконалість правозастосовчої діяльності.

Стан наукової розробки проблеми. У різні історичні періоди становлення та розвитку правової доктрини проблематика якості трудового законодавства привертала увагу багатьох вчених-юристів, що забезпечило надійний теоретичний фундамент для відповідних галузевих досліджень. Зокрема, питаннями якості законодавства (у т. ч. трудо-правового) в різні історичні періоди розвитку юридичної науки займалися Н. Б. Болотіна, В. В. Жернаков, П. І. Жигалкін, І. В. Зуб, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, Р. І. Кондратьєв, А. Р. Мацюк, О. М. Обушенко, В. Г. Петров, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, В. О. Процевський, В. М. Скобелкін, П. Р. Стависький, Б. С. Стичинський, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенкота ін. Однак при цьому врахування сучасних потреб забезпечення ефективності норм трудового права в зазначених дослідженнях не вирішуються, що визначило *мету* цієї наукової роботи.

Виклад основного матеріалу. До умов соціальної ефективності норм права він відно-

сить: рівень економічного розвитку суспільства; рівень культури членів цього суспільства; відповідність норм права змісту тих суспільних відносин, які ними регулюються; відповідність норм права закономірностям функціонування і розвитку громадянського суспільства та правової держави [1, с. 11].

П.М. Рабінович також виділяє досить широкий перелік передумов для досягнення ефективності правової норми, які, слушно поділяє на дві великі групи – загальносоціальні передумови ефективності правових норм та юридичні (спеціально-соціальні) передумови ефективності правових норм.

До загальносоціальних передумов досягнення ефективності правової норми він відносить: відповідність правової норми об'єктивним законам (закономірностям) існування й розвитку людини і суспільства; відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, реальним можливостям її здійснення (матеріальним, духовним, часовим, кадровим та ін.); відповідність юридичної норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати; відповідність юридичної норми стану правосвідомості й моралі, рівню загальної культури, громадській думці згаданих суб'єктів; відповідність норми права висновкам тих наук (суспільних, природничих, технічних), які «предметно» вивчають об'єкти, що перебувають у сфері правового регулювання; відповідність юридичної норми загальним закономірностям самоорганізації системних явищ (їх вивчає наука синергетика)

і цілеспрямованій організації таких явищ (їх вивчає, зокрема, кібернетика) [2, с. 158-161].

До юридичних (спеціально-соціальних) передумов ефективності правової норми слід віднести: правове закріплення домінуючих потреб суспільства; предметна визначеність діяльності правотворчого органу; визначеність меж правового регулювання; зумовленість правотворчої діяльності об'єктивними умовами розвитку суспільства; зміна сфери та типу правового регулювання; особливості правотворчості як результату творчого процесу; системність законодавства; якість законодавства; досконалість юридичної техніки; чітке визначення видів юридичної відповідальності, що настає за порушення нормативних приписів, механізму її реалізації [3, с. 19].

В свою чергу, А.В. Старостюк підтримує систему умов ефективності норм права, запропоновану Є.П. Шикіним, який взяв модель оптимального управління: «мета – план – рішення – зворотний зв'язок», побудувавши на базі цього саму модель умов ефективного застосування норм права, яка складається з таких факторів:

- фактор оптимальної норми права (якість законодавства);
- фактор управління (рівень наукової організації праці суб'єкта застосування норм права);
- фактор мікросередовища (відносин між суб'єктом застосування норм права та членами колективу);
- суб'єктивний фактор (знання, розуміння, одобрення права і правозастосування населенням, пропаганда права і т.д.);
- матеріально-технічний фактор (забезпечення суб'єкта застосування норм права приміщенням, транспортом і т.д.);
- фактор естетики (зовнішнє оформлення та облаштування приміщення, естетична привабливість суб'єкта застосування норм права і т.д.) [3, с. 102].

Даний підхід є більш вдалим з точки зору деталізації умов ефективності норм права, однак його недоліком є відсутність чіткої систематизації таких умов.

Ці умови можна розглянути з різних точок зору, проаналізувати в різних аспектах. Але найбільш продуктивно класифікувати умови ефективності дії норми за ознакою, пов'язаною з елементами механізму дії права. З цієї точки зору, умови ефективності дії норми будуть стосуватись, по-перше, самої норми; по-друге, діяльності правозастосовних органів; по-третє, особливостей правосвідомості і поведінки громадян, тобто того дотримуються або порушують вимоги правової норми.

Умови, які стосуються самої норми, можна позначити як чинники досконалості законодавства, під якими мається на увазі відповідність правових норм тим загальним і конкретним соціально-економічним, ідеологічним, культурно-психологічним і організаційним умовам, в яких вони будуть діяти.

Для дотримання цих умов необхідно забезпечити підготовку і прийняття таких норм, які були б науково обґрунтовані, відповідали цілям розвитку законодавства на основі об'єктивних потреб суспільства. Цілком зрозуміла в зв'язку з цим задача правової науки: розробити систему критеріїв (показників), що характеризують ступінь досконалості норм як в змістовному, так і в техніко-юридичному сенсі.

Відповідність обраних правових засобів меті – необхідна передумова ефективності правових норм; неправильний вибір засобів виключає або знижує ефективність правового регулювання.

Наступну групу умов ефективності дії правових норм становлять фактори досконалості правозастосовної діяльності. Найдосконаліший закон, розрахований на правильне застосування державними органами, наприклад, судом і правоохоронними органами, виявиться неефективним, якщо практика його вживання не буде відповідати висунутим до неї вимогам.

Правозастосовна діяльність – явище складне, таке, що не зводиться до видання актів застосування права. Вона включає не тільки закріплену в процесуальних нормах процедуру «руху справи» (наприклад від органів розслідування до суду), але і велике число

неформальних зв'язків і відносин. Різні ланки правозастосовчої підсистеми, її посадові особи оцінюють стан правопорядку, виробляють свої позиції з питань використання закону, висловлюють думки і впливають на думки інших осіб, приймають рішення по конкретних справах, змінюють поточну практику, виступають з пропозиціями щодо вдосконалення законодавства. Весь цей складний механізм матеріально-правових, процесуальних, організаційних, технічних та інших зв'язків і відносин і утворює правозастосовчу діяльність, досконалість якої є однією з важливих умов ефективності дії норми.

Досконалість закону і досконалість практики його застосування тісно пов'язані між собою. Законодавство і діяльність правозастосовних органів можна в певному аспекті розглядати як дві взаємодіючі моделі: логічну (абстрактну) і динамічну (діючу), кожна з яких забезпечує дію іншої. Так, закон є необхідний інструмент для здійснення завдань, що стоять перед правозастосовчими органами – система правозастосовчих органів використовує закон в якості моделі своєї діяльності. У той же час, і саму цю систему правозастосовчих органів можна розглядати як засіб для досягнення цілей, поставлених законом.

В процесі правозастосування можливі помилки, підміна вимог правових приписів власним розсудом посадових осіб; можливі ситуації, коли на практиці та чи інша норма права взагалі не застосовується або застосовується обмежено. Якщо вимоги правових норм в процесі їх реалізації порушуються, знижується ефективність правового регулювання.

Головною умовою підвищення ефективності правових приписів в розглядуваній сфері є подальше зміцнення законності, боротьба з фактами порушення права, неправильного його застосування.

Таке динамічне співвідношення правової норми і правозастосовчої діяльності пояснюється тим, що і те і інше – суть взаємодіючі елементи всієї соціальної системи, інструменти держави і суспільства, призначені для регулювання суспільних відносин і управ-

ління соціальними процесами. Це ще раз підкреслює ту думку, що ефективність дії правової норми складається на основі сукупної дії декількох умов, в тому числі досконалості закону і практики його застосування.

Оцінивши в ході дослідження ступінь ефективності правових норм або виявивши неефективність окремих норм, доводиться далі встановлювати причини слабкої дієвості юридичної регламентації або недостатньої ефективності застосування якогось закону, виявляти шляхи і засоби підвищення ефективності тієї норми, яка не дає потрібного результату. На цій основі виробляються наукові рекомендації для подальшого вдосконалення законодавства і всієї правозастосовчої діяльності в певній області регулювання суспільних відносин.

До третьої групи умов, що забезпечують ефективність дії норм права, відноситься рівень правосвідомості і характер поведінки громадян, які дотримуються закону. Під правосвідомістю розуміється сукупність поглядів, переконань, оцінок, уявлень про право і законність, властивих суспільству в цілому або конкретній особистості.

Ці умови включають такі показники, як рівень знання закону, ступінь схвалення його громадянами, розвиненість навичок правового регулювання. Чим вище рівень знання відповідних правових норм, чим більшою мірою позитив но оцінюються положення, які в них містяться, тим успішніше вони реалізуються і, відповідно, мають більш високу ефективність.

Ефективність дії правової норми може оцінюватися стосовно дотримання її в суспільстві в цілому, в різних соціальних шарах і групах населення, а також конкретними категоріями осіб.

Отже, необхідно удосконалювати механізм застосування закону і додатково забезпечувати дотримання норми за допомогою таких заходів, які б компенсували виявлені дефекти правосвідомості.

Умови ефективності дії норми, які полягають у високому рівні правосвідомості і навичок правової поведінки, знаходяться

в тісному взаємозв'язку з іншими, згаданими вище умовами: досконалістю закону і досконалістю практики його застосування. Недосконалий закон навряд чи отримає схвалення в суспільній правосвідомості. Низький рівень суспільної правосвідомості може звести нанівець дію найдосконалішого закону. Отже, тільки поєднання всіх трьох груп умов в одну злагоджену систему забезпечує високу ефективність дії правової норми.

До систематизації умов ефективності норм права, на думку В.В. Касьянова, який поділив умови (фактори) ефективності норм права на три групи:

– умови, які характеризують рівень розвитку та досконалості самої правової системи в цілому. Так, рівень ефективності правових норм залежить від змісту самого закону, його відповідності реальній соціально-політичній, економічній і правовій ситуації в суспільстві. Надуманий по змісту закон, який не відображає об'єктивних умов, реальних соціальних потреб, приречений залишатись мертвим, оскільки не зможе мати ніякого впливу на правові відносини;

– умови, які характеризують загальний рівень правової культури громадян і їх правосвідомості. Будь-яка правова норма більш ефективна в тому суспільстві, де переважна більшість населення звикла поважати закон і керуватись ним в своєму практичному житті, знає і правильно розуміє свої права в їх співвідношенні з обов'язками;

– умови, які характеризують стан правоохоронної та правозастосовчої діяльності. Так, зокрема, від компетентності працівників цих правоохоронних та правозастосовчих органів, їх непідкупності і чесності, добросовісності і уважного відношення до людей залежить, зокрема, зворотне відношення людей до цих органів, повага до них, бажання співпрацювати і допомагати, чи навпаки, сприйняття правоохоронних органів як потенційного ворога і порушника їх власних прав [4, с. 419-421].

Даний підхід підтриманий і розвинутий в працях О.Ф. Скакун, яка більш детально

визначає, які саме з умов ефективності правових норм відносяться до кожної з перелічених вище груп.

В своїх наукових дослідженнях автор [5, с. 273] виділяє наступні юридичні чинники, від яких залежить ефективність правового регулювання:

1. Стан нормативної основи правового регулювання, її досконалість: а) створення науково обґрунтованої і доступної для населення системи законодавства; б) здатність законодавства забезпечити узгодження реальних потреб та інтересів суб'єктів права, відносини між якими воно регулює; в) відповідність нормативно-правових актів та інших форм права соціально-політичним реаліям, ступеню відновлення суспільства, реальним можливостям здійснення закріплених у них норм права, їх захисту в суді; г) скорочення владних, імперативних методів регулювання за рахунок збільшення диспозитивних методів; д) чітке визначення видів юридичної відповідальності за порушення прав і свобод людини; е) наукове планування законів держави (межі правового регулювання) тощо;

2. Стан правозастосовної діяльності, її якість: а) чітка предметна визначеність діяльності судових, контрольно-наглядових, правоохоронних та інших правозастосовних органів держави; б) освітньо-професійний рівень підготовки фахівців, котрі застосовують право; в) наявність правових стимулів (суб'єктивних прав, пільг, заохочень) для активного виконання професійного обов'язку; г) інструментально-технологічна забезпеченість проголошених цілей правового регулювання, налагодженість діючих процесуальних механізмів, які гарантують практичну реалізацію норм матеріального права; д) погодженість дій усіх відомчих установ з виконання правових рішень; е) тісний зв'язок діяльності правозастосовних органів з населенням; є) матеріально-технічна оснащеність правозастосовних органів та їх співробітників;

3. Стан правової свідомості і культури суспільства: а) високий рівень правової інформованості громадян; б) відсутність розбіжностей між нормативною основою правового регулювання і моральними нормативами суспільства; в) усвідомлення принципу верховенства права як універсального, що інтегрує набуті правові цінності (правова законність, поділ влади, народний суверенітет, демократія, основоположні права і свободи людини, справедливий суд тощо) і має передаватись з покоління в покоління; г) морально-правова готовність до захисту своїх прав і свобод в судовому порядку та ін. [5, с. 273].

Даний підхід до систематизації умов ефективності норм права вважаємо найбільш вдалим, тому що авторами виділені найбільш важливі групи умов, які охоплюють всі аспекти застосування норм права та включають в себе всі умови, необхідні для ефективної їх дії.

Жинкін С.О. виділяє такі дві групи факторів (умов), які впливають на ефективність правових норм:

– умови потенційної (правотворчої) ефективності, до яких можна віднести дотримання правил законодавчої техніки, прогнозування наслідків нормативних актів, які приймаються, адекватне відображення законодавцем

тенденцій суспільного розвитку і соціальних потреб та ін.;

– умови реальної (правореалізаційної) ефективності, до яких відносяться знання і повага населенням діючого законодавства, ефективна робота правозастосовчих органів, наявність необхідних ресурсів для реалізації відповідних присів та ін.

Висновки. Природнім є те, що фактори, які лежать в сфері правотворчості, безпосередньо впливають на правозастосовчу діяльність. Так, дотримання правил законодавчої етики, серед іншого, покликане забезпечити відсутність колізій і прогалин в діючому законодавстві. В свою чергу, відсутність колізій і прогалин є важливим фактором успішної правореалізації, полегшує встановлення юридичної основи в правозастосовчому процесі [6, с. 39].

Таким чином, проаналізувавши різноманітні підходи до визначення умов ефективності правових норм, ми можемо зробити висновок про те, що в цілому науковці виявляють певну єдність в питанні визначення переліку найважливіших умов ефективності правових норм, однак, по-різному здійснюють систематизацію таких умов, беручи за основу різні характеристики умов.

Анотація

У статті визначається проблематика становлення категорії ефективності норм трудового права. Автором встановлено, що вірним є зв'язок цілі із результатом дії правової норми, однак слід визначити, що досягнення цілі можливе не лише коли суб'єкт правозастосування діє свідомо та послідовно, а й коли його дії є несвідомими чи, взагалі, бездіяльністю адже, досягнення того чи іншого результату може бути і випадковістю, однак, такі випадки не будуть показовими для визначення ефективності правової норми. Визначено, що основною причиною недосконалості даного підходу до визначення поняття ефективності норм права. Обґрунтовано, що механізм реалізації норм трудового права обмежується лише їх власною дією (вказане сто-сується декларативних норм, основна функція яких – ідеологічна, виховна), можна говорити про те, що їх ефективність визначається прямим зв'язком результату дії такої норми та метою, ціллю, яка була закладена при прийнятті такої норми. Визначено, що першим фактором ефективності закону виступає його зміст та повна відповідність такого закону реальній соціально-політичній і правовій ситуації в державі. Другим фактором ефективності закону виділено загальний рівень правової культури громадян та їх правосвідомості (визначено, що будь-яка правова норма є більш ефективною в тому суспільстві, де переважна більшість населення звикла поважати закон і керуватися ним у своїй повсякденній діяльності, знає і правильно розуміє власні права та їх співвідношення з обов'язками). Третім фактором ефективності закону

виділено якість діяльності правоохоронних і правозастосовних органів. Від компетентності працівників цих органів, їх непідкупності та чесності, добросовісності та уважного ставлення до людей залежить, зокрема, зворотне відношення громадян до цих органів, повага до них, бажання співробітництва чи, навпаки, сприйняття правоохоронних органів як потенційного ворога та порушника їх особистих прав.

Ключові слова: державний вплив, ефективність, правові відносини, цілі правового регулювання, якість законодавства.

Kupina L.F. Conditions of effectiveness of labor law standards

Summary

The article identifies the issue of formation of the category of effectiveness of labor law. The author established that the connection of the goal with the result of the legal norm is correct, but it should be determined that the goal is possible not only when the subject of law enforcement acts consciously and consistently, but also when his actions are unconscious or, in general, inaction. The achievement of a particular result may be accidental, however, such cases will not be indicative to determine the effectiveness of the rule of law. It is determined that the main reason for the imperfection of this approach to defining the concept of effectiveness of the law. It is substantiated that the mechanism of realization of norms of labor law is limited only by their own action (the specified concerns declarative norms which main function - ideological, educational), it is possible to speak that their efficiency is defined by direct communication of result of action of such norm and the purpose, the purpose, which was laid down when adopting such a rule. It is determined that the first factor in the effectiveness of a law is its content and full compliance of such a law with the real socio-political and legal situation in the country. The second factor in the effectiveness of the law is the general level of legal culture of citizens and their legal awareness (determined that any legal norm is more effective in a society where the vast majority of the population is accustomed to respect the law and follow it in their daily activities, knows and understands their rights and their relationship to responsibilities). The third factor in the effectiveness of the law is the quality of law enforcement and law enforcement agencies. The competence of employees of these bodies, their incorruptibility and honesty, integrity and attentiveness to people depends, in particular, the attitude of citizens to these bodies, respect for them, willingness to cooperate or, conversely, the perception of law enforcement agencies as a potential enemy and violator of their personal rights.

Key words: state influence, efficiency, legal relations, goals of legal regulation, quality of legislation.

Список використаних джерел:

1. Сырых В.М. Логические основания общей теории государства и права. М.: Юрид. Дом «Юстицинформ», 2004. Т. 2. 265 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави і права. К. Атіка, 2007. 192 с.
3. Старостюк А.В. Застосування норм права: Навч. пос. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2007. 137 с.
4. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 480 с. (Серия «Учебники «Феникса»).
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник. 4-те видання допов. і перероб. К.: Алерта, 2014. 524 с.
6. Жинкин С.А. К вопросу об условиях эффективности норм права. Новая правовая мысль. 2004. № 1. С. 37-39.